

Русин Р у с и н о в

(В. Търново)

ОТНОСНО ЕДИН РАЗГОВОРЕН СИНТАКТИЧЕН ТИП

(Междуметие + *че* +
глаголен или безглаголен изказ)

Напоследък проф. Светомир Иванчев, вниклив славист и българист, изказа хипотезата, че възклицателни изрази (изкази) като *"Ех, че ода бих написал!"* (Хр. Ботев), *"Ах, че слепота!"*, *"Ах, че хубаво време!"* са се формирали под влияние на румънски език, в който *се* е "пълнозначно въпросително-относително местоимение или наречие"¹. Авторът обобщава: "Обстоятелството, че наличието на елемента *че* в румънския език е семантично мотивирано, докато в българския език нещата не стоят така, ни кара да направим извода, че възклицателните изречения от този тип в българския език са заимствувани от румънския език. В българския език съчетанието *ах че*, както и всички подобни, които съдържат компонент *че*, би трябвало да се възприемат като заимствувано от румънския език единно и неразчленимо цяло"². Но Иванчев признава, че остава неизяснен един много съществен въпрос – "за времето, по което е заимствуван в българския език този тип възклицателни изречения, а също и по-широкият въпрос за отношението на българската дума *че* в различните случаи на употреба на румънското *че*"³.

Истина е, че съществува функционална съотносителност между румънското *че* и българското *че*, когато то пък е съотносително с въпросително местоимение или наречие в строежа на възклицателните изречения, напр.:

рум. *Ah (vai) ce plăcut!*

бълг. *Ех, колко е приятно!*

Ех, че е приятно!

Ех, колко приятно!

Но посочената функционална съотносителност не може да бъде мотив да се търси непременно румънско влияние за формиране на българската конструкция от типа *Ех, че...* Според мене в случая е налице формално съвпадение. Не е случайно това, че въпросът за времето, когато е станало заимствването, остава открит. Румънското влияние върху българския език е слабо и засяга най-вече райони, в които са съществували многовековни контакти между българско и румънско влияние. Много по-силно и трайно е влиянието на българския език върху структурата и лексиката на румънския език. Конструкцията *Ах, че...* е общобългарска и това е най-сигурното доказателство, че тя се е формирала на българска почва без чуждо въздействие. Освен това посочената конструкция е извънредно стара в говоримата ни реч. Тя се образува само от първични междуметия. Междуметията, получени от други части на речта, не я познават, тъй като пазят следи от предишното си значение, т.е. не са същински междуметия, напр.: *“Божже, колко обичам този врабец!”* (Ел. Пелин) – невъзможно: *Божже, че обичам този врабец!*; *Божже, колко е страшно!* – невъзможно: *Божже, че е страшно!*; *“Божже, колко мъка има по земята!”* – невъзможно: *Божже, че мъка има по земята!*; *Майчице, колко боли, боли!* – невъзможно: *Майчице, че боли, боли!*

В изследването си Св. Иванчев се спира на становищата на Л. Андрейчин⁴ и на Ю. С. Маслов⁵, за да изрази несъгласие с тях. По-обстойно анализира становището на Л. Андрейчин, но за съжаление си служи с руското издание на граматиката му, в което изреченията, поясняващи посредством съюза *че* съответно междуметие, се наричат “обяснителни”, а не “изяснителни”, както е в оригинала. За да е по-ясно гледището на Андрейчин ще цитирам съответното място: “Някои междуметия могат да се свързват с помощта на съюза *че* с “изяснителни” изречения след тях: *Ех, че е чудно наше село!*”⁶

В академическата “Грамматика на съвременния български книжовен език”⁷ пишещият тези редове също е засегнал поставения въпрос:

“Междуметието може да бъде стуркурно-организиращ център на изречение, в което то изпълнява функция на “главно” неразчленимо

изречение, напр.: *Ех, че мръсник беше този счетоводител!* (Д. Димов). *Ех, че хубави бяха тия години!* (Д. Димов). *Ех, че живот ще живеем ние с тебе, двамата!* (А. Каралийчев).

“Подчиненото” изречение може да бъде и безглаголно: *Ех, че сняг, майка му стара!* (Ст. Ц. Даскалов). *Ех, че кон! – говори Никола и посяга да го помилва* (Й. Йовков). *Ех, че въпрос! – възкликна някой от задните редове* (Ем. Станев). *Брей, че народ!* (А. Каралийчев). Кавичките, с които са оградени “главно” и “подчинено” изречение показват, че тези понятия тук се използват до известна степен условно, тъй като двата структурни елемента на конструкцията образуват неделимо цяло.

В статията си Св. Иванчен не споменава името на А. Т.-Балан, въпреки че той е обърнал внимание на въпроса още преди Л. Андрейчин. В “Нова българска граматика” (1940) той пише: “Съчетание с *че* (срв. § 114, 7 т.); в тоя случай положението от настроение преминува в положение от мислене по § 116, 1 т., та междуметията се изравняват с частици: *ах че слепота! бре че опако чедо, корава глава! Въх че грозница! Пъй че гламавица. Ех че ода бих написал на баба си на хурката!*”⁸. Разглеждайки съюза *че* Балан посочва доводния характер на изречението, въведено с него.⁹ Освен това в конструкцията *Ах, че...* междуметията клони по значение към частиците, някои от които могат да бъдат пояснявани, напр.: *Ей го! Ето и двора му.* Междуметиято-частица *ой* се употребява в съчетание с други думи:

Ой ви вази, малки моми,

малки моми с пъстри стовни (Нар. песен).

Глаголният или безглаголният изказ, въведен с *че*, мотивира и конкретизира “възклицателното” значение на междуметията. Според мене няма нищо смущаващо в това, че в случая е употребен съюз *че*. Та тъкмо този съюз има най-широко приложение в говоримата народна реч. Освен че може да въвежда почти всички типове подчинени изречения, употребява се още като съчинителен съюз със съединително, съотносително, та и противоположно значение. Обичайно за разговорната реч е и присъединителното му значение. Чрез промяна във функцията съюзът *че* преминава в частица с което може да се предаде усилие, подчертаване на нещо.¹⁰ При такава широка и многообразна употреба на *че* най-естествено е тъкмо този съюз да въвежда “изяснителен” изказ към някое междуметие. Още в старобългарския език междуметията *о, оле*

“могат да бъдат съчетани с различни падежни форми в именната част”¹¹. След като могат да бъдат съчетавани с падежни форми за имен., род. и дат. падеж, защо да не се развие и пояснение (глаголно или именно), въведено с такъв универсален съюз, какъвто е *че*. Процесът се е развил в говоримата народна реч и е останал недокументиран в по-стари езикови паметници, но няма никакво основание да се мисли, че в случая има чуждо влияние. Формирала се е една разговорна конструкция, която обогатява синонимните възможности на изразните средства в процеса на спонтанното общуване във всекидневната битова среда.

Като доказателство, че конструкцията се е формирала на българска почва, без каквото и да било чуждо въздействие, могат да бъдат приведени и следните случаи:

а) употреба на съюза *че* след частица, напр.: “*Бре че ги лесно ловиш!*” (Ел. Пелин); “*Ей че жално свиреше!*” (Ел. Пелин);

б) “изяснително” изречение с *че* в конструкции като: *Хубаво, че дойде! Добре, че дойде!* и др.;

в) съставно казано, образувано от две повелителни форми, свързани с *че*, напр.: *иди, че разбери; иди, че го гони* и др.

Следователно разговорната фраза *Ах, че.., Ох, че...* (и подобни) има български характер и не е оправдано да се търси в случая чуждо езиково въздействие.

ЛИТЕРАТУРА

¹ И в а н ч е в, Св. Случай на влияние на румънския език върху българския. – В: Българският език – класически и екзотичен. С., 1988, с. 224.

² Пак там.

³ Пак там.

⁴ А н д р е й ч и н, Л. Основна българска граматика. Второ издание. С., 1978, с. 333.

⁵ М а с л о в, Ю. С. Граматика на българския език. С., 1982, с. 335.

⁶ А н д р е й ч и н, Л. Цит. съч.

⁷ Г р а м а т и к а на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. С., 1983, с. 469.

⁸ Т. - Б а л а н, А. Нова българска граматика. С., 1940, с. 373.

⁹ Пак там, с. 364–365.

¹⁰ За значенията на *че* като съюз и частица вж. Речник на съвременния български книжовен език. Т. III, С., 1959.

¹¹ Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис. С., 1991, с. 377.